Liv Finstad är professor i kriminologi vid Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo, där hon också tjänstgjort som prefekt under perioden 2001 till 2007. Finstads publikationer innefattar en mängd böcker och artiklar inom ämnesområdenena kriminologi och rättssociologi.

Liv Finstad

Det akademiske selvtillitsprosjekt

Jeg var så heldig å få være gjesteprofessor ved Lunds Universitet noen uker i 2007 med spesiell oppgave å veilede og oppmuntre samfunnsvitenskapelige doktorander. Det er smart å flytte på seg – man blir bl.a. kjent med forskjeller og likheter i ulike akademiske miljøer.

Særlig på ett punkt fikk jeg inspirasjon til å fundere over at akademia er seg selv lik på tvers av landegrenser: Det hersker en ikke ubetydelig usikkerhet rundt spørsmålet "hva er det egentlig å skrive teoretisk?" "Et vanlig, men ofte taust spørsmål, for mange doktorander og andre yngre forskere, er dette: "Er jeg teoretisk – nok?" Ja, det trenger ikke være noen aldersbegrensing for å stille et slikt underdanig spørsmål.

I dette innlegget tar jeg opp hva jeg ser på som forutsetninger for å bidra til teoretisk utvikling. Noe handler om hva man tenker at teori og teoretisering er. Noe handler om hvordan man konkret kan gå til verks for å teoretisere om eget empirisk materiale. Og noe handler om hvordan man kan bygge arbeidsmiljøer som fremmer muligheten for å gjøre god vitenskap.

Det teoretiske prestasjonskrav

Det antakelig viktigste opplevde prestasjonskrav i akademia er å være teoretisk, og anvende egen empiri til å utvikle sosiologisk og annen teori til å frambringe nye erkjennelser om samfunnsmessige betydningsfulle fenomener og mekanismer. Mens jeg leste pensum som student på 1970-tallet, hadde jeg skjellsettende opplevelser om hvordan verden måtte henge sammen: Thomas´ teorem ("If men define situations as real, they are real in their consequences") gjorde meg evig fascinert av symbolsk interaksjonisme som en teoretisk forklaringsmodell på mange av livets forhold. Howard Becker bidro med stemplingsperspektivet i beskrivelsen av hvordan man blir en marihuanarøyker, og hvordan avvikerkarrierer og kriminalitetsmerkelappen skapes i samspill med andres stempling. Nils Christie (1975) skrev seg tidlig inn i min kriminologiske teorikasse med modellen om tette og løse samfunn, og hvordan nærhet og avstand får betydning for hva som sees som kriminalitet og håndteres som det, slik Kjersti Ericsson (1974) også la seg på plass i verktøykassen med boken om sinnsykevesenets historie i Norge, der sammenknytningen av hjelp og kontroll ble formulert som iboende og tidløse kjennetegn ved hjelpeapparater, selv om apparatenes former og innhold skifter.

Slik oppdaget jeg eksempler på sosiologisk teori, men jeg husker ikke studietid og

årene deretter som spesielt opptatt av å beskrive, helt konkret, hva det er å teoretisere og hvordan man selv gjør det i praksis. Heller ikke det akademiske voksenliv har vært særlig preget av metadiskusjoner innenfor et forskerfellesskap om hva det innebærer å utvikle teori; forskning har i stor grad vært "privat eiendom". Enten fikk man til det til eller ikke.

Derfor noen knagger jeg selv har sans for: Jeg har sans for Bourdieus syn på teori, slik det oppsummeres av Prieur og Sestoft i boken *Bourdieu – en introduktion* (2006). Bourdieu var motstander av "teoretisk teori" og talsmann for at sosiologiens gjenstandsfelt skulle være den sosiale verden i sin konkrete framtredelsesform (s. 119). Teoribygningen springer ut av møter med erfaring slik det særlig innhentes gjennom systematisk, empirisk forskning. Den teoretiske diskusjonen er ikke et mål i seg selv. "Teori uten empirisk forskning er tom, empirisk forskning uten teori er blind", oppsummerer Prieur og Sestoft (s. 212). Deres budskap er at Bourdieu derfor er en teoretiker som passer godt for samfunnsvitere som arbeider empirisk. Hos Bourdieu blir teori en integrert del av forskerens modus operandi, og teori blir heller et praktisk enn et teoretisk spørsmål. Gitt premisset at teori skal være med i alle stadier av forskningsprosessen, får teori flere betydninger i Bourdieus vitenskapsbilde. Teori er den teoretiske tradisjonen man skriver seg inn i ("det teoretiske rom en forsker plasserer seg i bevisst eller ubevisst", s. 213). Teori er også det teoretiske begrepsapparat man bruker i forskningen og som man må fylle med konkret empiri for at det skal få sin presise betydning. Teori handler dessuten om resultater som er formulert på en teoretisk måte; det å formulere et empirisk materiale i begrepenes teoretiske språk, kaller Bourdieu for en teoretisk modell.

Referert på denne måten blir Bourdieu en betydningsfull bidragsyter til det akademiske selvtillitsprosjektet. Når man bedømmer sine arbeider etter bourdieuske kriterier på teoretisk kompetanse, er det ofte enklere å se hva man selv faktisk har bidratt med – ikke bare ved å frambringe ny empiri, men også teoretisk. Selv har jeg alltid vært en empirisk forankret forsker med flere lange feltarbeider bak meg, bl.a. om politi og sosialt arbeid. Og ofte er det den nye empirien i mine prosjekter som har vakt interesse i og utenfor akademia, og ikke mine teoretiske bidrag. Jeg registrerer at med hensyn til *Politiblikket* (2000), som bygger på et langt feltarbeid i politiet, er det mer nærliggende for mange f.eks. å trekke fram prosentfordelinger mellom henholdsvis publikumsbestilt og politiinitiert politiarbeid enn at jeg på grunnlag av mitt empiriske materiale formulerte en teori om politilogikk og politikontrollen konsekvenser: Politiets stopp og sjekk på grunnlag av typologisk mistanke reproduserer en kriminell underklasse.

Vi er avhengige av andre akademikeres positive "stemplingsprosess" for å at egne teoretiske bidrag synliggjøres: *Det blir ingen teori hvis det ikke defineres ("stemples") som det.* Jeg er tilbøyelig til å parafrasere Beckers beskrivelse av avvikerprosessen; her vil eksemplet være "hvordan bli en akademiker" og ikke en marihuanarøyker. Det neste nivået i å få sitt teoretiske bidrag synlig, er at arbeidet ikke bare refereres til med en enkel referanse, men også brukes aktivt av andre. Og den teoretiske elitedivisjonen befolkes av dem som har utviklet teori på ett empirisk felt, men som så brukes og gjen-

brukes på helt andre empiriske felter. Hvorfor har f.eks. Goffmans teori om den totale institusjon blitt så grunnleggende ikke bare for institusjonsstudier, men for studier av mangfoldige maktfulle møter mellom klienter og systemer generelt? Teorien om de totale institusjoner er en kraftfull inspirasjonskilde ikke bare "i seg selv", for Goffman var offensiv når det gjaldt å framheve teoriens anvendelighet (selv om han bare hadde empirisk materiale fra et psykiatrisk sykehus) for å forstå så vidt forskjellige sosiale systemer som nonneklostre, fengsler og militærvesenet. Goffman var ikke særlig beskjeden. Også på denne måten kan Goffman være en rollemodell: Går det tregt med å få anerkjent egen forskning som teoretisk bidrag, må man selv hjelpe til.

Særlig er dette en nyttig øvelse for doktorander og forskere som er i ferd med å skape seg en akademisk karriere. Vær tydelig på hva som er eget bidrag, både teoretisk og som kunnskap om et felt. Siden mange mennesker har den prisverdige egenskapen at de er nokså beskjedne på egne vegne, er det ganske vanskelig å slå seg på brystet å si: Det er *dette* jeg har funnet ut av, *dette* er mitt teoretiske bidrag. Det er også vanskelig fordi vi lever med avdøde og nålevende giganter som er anerkjent som spesielt toneangivende. Utfordringen blir å utvikle egen vitenskapelige stemme under tradisjonstunge omstendigheter. Dette er ganske krevende, og særlig hvis man forbinder det å skrive teoretisk med å skrive mye og detaljert om andres teoretiseringer selv om man har et eget empirisk materiale som trenger å luftes, endevendes og forstås. Et klassisk problem for doktoravhandlinger og andre større arbeider, er at arbeidet risikerer å falle i to deler: Først kommer det teoretiske perspektivet, teorien(e); et kapittel som handler om "alle de andre". Så kommer ens egen empiri. Og deretter, når ens eget teorikapittel skal skrives, er det ikke uvanlig at de to verdenene snakker for dårlig sammen, slik at det ikke kommer godt nok fram at man faktisk har bidratt med noe nytt også teoretisk. Eget prosjekt risikerer drukningsdøden selv om man framstår som "teoretisk". Siden det ofte er enklere å se andres teoretiske bidrag enn sine egne, er jeg derfor opptatt av det vitenskapelige synliggjøringsprosjektet: Skriv og snakk om hva som er ditt bidrag sammenliknet med hva andre har gjort. Min erfaring er at vitenskapelige tekster sjelden oppfattes som noe nytt eller originalt hvis ikke forfatteren hjelper leseren med å se det. Synliggjøring av egen forfatterstemme er et viktig element i det akademiske selvtillitsprosjekt.

Hvordan gjøre det?

Akademia er mer produkt- enn prosessorientert. (Det er ikke selvsagt at man bryr seg så mye om produktene heller, for ofte har man nok med sitt eget). Det finnes ingen enkel kokebok som kan legges til grunn i akademikeres vektøkende virksomhet – for i akademia handler det om å være tung og ikke lett. Selv har jeg bl.a. funnet inspirasjon hos Mats Alvesson og Dan Kärreman (2005) som skriver om hvordan man kan bruke empirisk materiale som kritisk samtalepartner i teoriutvikling. Uten å monopolisere saken, tilbyr de en metodologi – inspirert av Johan Asplund – for teoriutvikling der det empiriske materialet ikke skal mobiliseres som en dommer, men som en samtalepartner som problematiserer tilgjengelige forståelser og gjennom dette legger

opp til (ny) teoretisk innsikt.

Deres nøkkel handler særlig om å utnytte "sammenbrudd", dvs. det som handler om det uforutsette, uventede, det direkte uforståelige. Et slikt sammenbrudd kan utvikles til et kreativt mysterium, som i neste omgang kan angripes og forstås – kanskje løses – gjennom nye ideer, begreper og raffinert vitenskapelig argumentasjon. Et empirisk materiale er i utgangspunktet sammensmeltet med heller enn atskilt fra teori; et vitenskapssyn som forankres i erkjennelsen av at vi som forskere har en forforståelse og er aktivt involvert i feltet og i de empiriske (som samtidig er de teoretiske) kontruksjonsprosessene. Teoretisk utvikling, mener de, fremmes og inspireres av en selektiv interesse for det som *ikke* fungerer i en eksisterende teori. Subjektivitet eller forforstått teori bør dyrkes og mobiliseres refleksivt og selvkritisk for å finne interessante forskningsspørsmål. Når man tenker "dette er interessant", så er man på sporet. Men hvis dette skal være vitenskapelig interessant, må det gjøres mer generelt og løftes til et høyere abstraksjonsnivå. Teoriutviklende samfunnsforskning er etter deres mening kjennetegnet av at man har forskningstemaer som kan undersøkes empirisk og kan brukes til å inspirere tenkning og skape påstander og/eller motpåstander, å utfordre konvensjonelle tankeganger på et område ved å peke på paradokser og/eller mangler og at det er et intensivt samspill mellom empirisk materiale og teori. Modeller og vokabularer kan også brukes "negativt" når de viser seg utilstrekkelige for å forstå fenomenet man skal redegjøre for; det gjør problematisering mulig. Alvessons og Kärremans poeng er ikke å "temme", kontrollere og strukturere studieobjektet i forhold til det som ofte omtales som "forskningsfronten" – de oppfordrer til å la seg utfordre, forvirre, overraske – dette er adjektiver som er sentrale for å beskrive forskningsprosessens energi; en energi som kan utløse original teoretisering.

Dette krever for det første at man har en fleksibel teoretisk ramme, slik at man tilrettelegger for at man kan "lese" tale- og handlingsmateriale på mange mulige måter. En slik eklektisk tilnærming forutsetter at man er bredt teoretisk orientert, noe som innebærer at man ikke bare bør lese målrettet, men åpne for inspirasjon fra helt andre felter. For å konkretisere denne oppfordringen: Janne Flygheds teori om normalisering av det eksepsjonelle (2000) – en teoretisk modell han utvikler for å analysere sentrale utviklingstrekk ved dagens politi der politiet får anledning til å ta i bruk nye tvangsmidler overfor de uvanlig grove lovbruddene, men hvor trusselbildene og tvangsmidlene etter hvert normaliseres slik at de kan tas i bruk overfor mindre alvorlige hendelser – kan sikkert også gi inspirasjon i arbeidet på helt andre felter enn politifeltet.

Siden forskere ofte har dårlig tid fordi prosjekttiden er begrenset, er det nødvendig å finne en pragmatisk balansegang mellom en strengt avgrenset problemstilling og å møte feltet med et åpent sinn – undersøkelsen må ha en retning. "Kunsten består i å balansere mellom denne retningen og en åpenhet for det uventede" (s. 127). Det uventede er det overraskende som ikke umiddelbart lar seg temme av den foretrukne teoretiske ramme eller et valgt vokabular. Alvesson og Kärremann understreker imidlertid at man må sørge for at overraskelsen kommer i en sammenheng som forskeren har god forståelse for. Det er dessuten de færreste mysterier som viser seg å være ekte

mysterier; det hender et tilsynelatende mysterium forsvinner når man konsulterer litteraturen eller innhenter mer empirisk materiale. Det er heller ikke bare et spørsmål om å være teoretisk (nok), men også interessant (nok): "Den kvalifiserte overraskelsen, som antyder at den etablerte viten er utilstrekkelig eller misvisende og som får noe til å framstå som et mysterium, markerer de egentlig interessante forskningsspørsmål som utfordrer til utvikling av noe nytt" (s. 137).

I tillegg til påminnelsen om at man må stille seg åpen for overraskelser, er det min erfaring at mange – meg selv ikke unntatt – ofte har brukt litteratur for å bekrefte snarere enn å avkrefte eller utvikle teoretiske resonnementer, og ofte uten å kontekstualisere annen litteratur i forhold til sin tid. Ofte behandles annen forskning mest som dokumentarisk stoff, i stedet for også å spørre på hvilket empirisk og teoretisk grunnlag begreper og teorier er utviklet. Å gå konkret til verks på denne måten, kan bidra til å finne lovende "mysterier" i eget materiale.

Fra prestasjonskultur til mestringskultur i akademia

Jeg opplever det slik: I akademias selvforståelse kjennetegnes arbeidsmiljøet av likestilte og åpne kollegafellesskap uansett den enkeltes akademiske fartstid, kjønn, alder og forskningstemaer. Min erfaring er imidlertid at mange har problemer med å se våre interne hierarkier. Særlig finnes det en implisitt "flinkhetsnorm" der kolleger rangeres i forhold hvem som blir ansett som mer eller mindre teoretisk. Av og til kommer ønsket om å leve opp til dette "flinkhetsidealet" til syne i "show-off"-tendenser skriftlig og muntlig. Mange opplever dette som ubehagelig, og holder seg i bakgrunnen for ikke å risikere faglig kritikk eller å bli oppfattet som "lett". Slike implisitte hierarkier oppfordrer til å gjøre det som er trygt, ikke det som er dristig.

Det er i seg selv intet galt i at andre eller en selv har forventninger om å prestere godt; tvert i mot: Akademikere *skal* prestere god og relevant forskning. Spørsmålet er imidlertid om prestasjonsforventningene utløser kreativitet og energi eller om åpne og implisitte trekk ved arbeidsmiljøet virker lammende og hemmende.

Akademikere er ikke den eneste yrkesgruppen som forventes å prestere på høyt nivå. Etter mitt syn er det interessante paralleller mellom eliteidrett og akademia: Prestasjonene har *stor synlighet*. For akademikere er kanskje den interne synligheten oftest størst; det varierer hvor mye forskning som finner veien ut av akademia. Det er stor vekt på *resultater*, selv om resultatene i akademia er mer langsiktige enn i eliteidrettene der det konkurreres hele tiden. Prestasjonene har konsekvenser i form av *penger, ære, status*. Også akademikere trenger noen som satser økonomisk for at man skal kunne fortsette med forskning. Prestasjonene blir *aktivt bedømt*, selv om bedømmelsene er klart mer skjønnsmessige i akademia enn i eliteidretten der man gjerne har universelle kriterier for hva som er raskest, lengst, høyest, sterkest. Dessuten finnes det ikke entydige og universelle standarder for hva som er god forskning, selv om det også for forskere er noen åpenbare tegn på når man faller ned fra bommen eller lager selvmål; dette handler om "akademiske feil" som f.eks. kan vise seg i at man har håndtert forskningsetikken kritikkverdig eller ikke kjenner til de mest sentrale begreper/teorier og

bøker på eget forskningsfelt. Den viktigste forskjellen mellom eliteidrett og forskning er antakeligvis at man i idretten legger til grunn at "resultatene taler for seg". Men likevel mener jeg at de strukturelle likhetene er såpass interessante at det er fruktbart å skjele til hvordan prestasjonangst og –stress håndteres i eliteidretten. Prestasjonsangst er nemlig en negativ følelse som er positiv for noen få, men som er hemmende for de fleste.

Frank Abrahamsen har skrevet doktorgrad om dette – *Stress in Elite Sport: A Motivational Perspective* (2007). Utgangspunktet er at mange eliteutøvere opplever stress i idretten, og av og til fører det til sterk prestasjonsangst som virker hemmende på egen utvikling. Abrahamsen har bl.a. fulgt 10 håndballag i eliteserien gjennom en hel sesong; 5 damelag og 5 herrelag. Kvinnelige og mannlige eliteutøvere hadde nokså lik prestasjonsorientering og syn på motivasjonsklimaet. Men kvinnelige utøvere hadde mer prestasjonsansgt enn de mannlige utøverne. Kvinnene hadde også konsentrasjonsproblemer i større grad. En hovedkonklusjon er at treningsmiljøet i laget har svært mye å si for resultatene. Legger treneren opp til en *prestasjonskultur*, blir det mer konkurranse mellom utøverne. Legger treneren opp til en *mestringskultur*, er det viktigste fokus på om den enkelte utøver har framgang i løpet av sesongen i forhold til sitt eget utgangspunkt. Et treningsmiljø som kjennetegnes av en mestringskultur reduserte prestasjonsangsten særlig for kvinner, men også menn profitterte på mestringskulturen. Og når den enkelte har framgang, skapes det bedre forutsetninger for at også laget samlet sett får framgang. Abrahamsens resultater antyder at kvinner påvirkes mer negativt enn menn av å være i en prestasjonskultur med klar intern konkurranse. En sterk prestasjonskultur fører til at selvtilliten synker, at prestasjonsangsten øker og at resultatene blir dårligere. Selvtillit er – ikke overraskende – en suksessfaktor.

Et hovedpoeng i avhandlingen er at treneren betyr mye for hvordan en utøver takler dette. Det er en gammel erkjennelse i idrettsforskningen (og i annen motivasjons- og mestringsforskning) at støtte fra trener og lagkamerater er en buffer mot for mye stress. Men slik støtte mister buffereffekten dersom det legges for mye vekt på konkurranse innad i laget; da er det risiko for at selvtilliten svekkes, noe som fører til dårligere resultater. Det er sikkert mange treneres vekt på betydningen av at den enkelte skal fokusere på egen utvikling og framgang, som har ført til at mange utøvere – når journalister spør dem om hvordan de kan fortsette å prestere godt – snakker om at "jeg skal fokuserer på arbeidsoppgavene mine".

Slik vil parallellen til akademia lyde: Veiledere og meddoktorander betyr mye for hvordan den enkelte håndterer akademisk stress. Siden det er så mange "trenere", dvs. veiledere og andre foresatte i akademia, er det sannsynligvis hemmende for den enkelte som skal prestere noe dersom veiledere konkurrerer for mye med hverandre gjennom det som kan observeres som "show off"-tendenser, der det ikke bare handler om å vise fram gode vitenskapelige resonnementer, men som har en instrumentell intensjon (ubevisst eller bevisst) av å skape eller befeste et internt faglig hierarki. Det er ofte en ulykke når forskere blir drevet inn i en "flinkhetslogikk".

Resonnementene ovenfor illustrerer betydningen av at vi internt i akademia kommuniserer mye mer eksplisitt om hemmende og fremmende faktorer i arbeidsmil-

jøet og ikke bare om våre substansielle forskningstemaer. Seniorer har en svært betydningsfull rolle i å være ydmyke og lyttende i forhold til hva ynge kolleger erfarer, tenker og forhåpentligvis forteller. Særlig seniorer har et ansvar for å skape romslige arbeidsmiljøer der man kan bale også med teori og teoretiseringer uten å oppleve kvelende prestasjonsangst. For hva kan det være i strukturer og kulturer som gjør at en del mennesker opplever mye stress og akademisk angst som virker negativt og ikke forløsende?

Jeg ser på teoriutvikling som et relasjonelt prosjekt. Det handler om relasjonen mellom forskeren og det empiriske materialet, mellom forskeren, det empiriske materialet og tilgjengelig forskning og teoretisering på feltet *og relasjoner mellom forskere innad i forskermiljøet.* Hvis man ser på teoriutvikling som et relasjonelt prosjekt på denne måten, innebærer det at teoriutvikling også er knyttet til posisjon, makt og status. Det finnes mer eller mindre gode akademiske arbeidsmiljøer. Gitt en slik erkjennelse er det innlysende hvor viktig det er å være kritiske sosiologer også på egen arbeidsplass og – i beste bourdieuske tradisjon – objektivere væremåter, normer og forventninger i akademia.

Referanser

Abrahamsen, Frank (2007): *Stress in Elite Sport: A Motivational Perspective*. Oslo: Norges idrettshøgskole.

Alvesson, Mats og Dan Kärreman (2005): "At arbeide med mysterier og sammenbrudd: Empirisk materiale som kritisk samtalepartner i teoriutvikling". I: Margareta Järvinen og Nanna Mik-Meyer (red). *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter.* København: Hans Reitzel forlag.

Becker, Howard (1963): *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. London: Free press of Glencoe.

Christie, Nils (1975): *Hvor tett et samfunn?* København: Ejler.

Ericsson, Kjersti (1974): *Den tvetydige omsorgen. Sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitisk eksempel*. Oslo: Universitetsforlaget.

Finstad, Liv: *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag.

Flyghed, Janne (2000): *Brottsbekämpning – mellan effektivitet och integritet: kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Lund: Studentlitteratur.

Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske. Den totale institution socialt set*. København: Paludan.

Prieur, Annick og Carsten Sestoft (2006): *Bourdieu – en introduktion*. København: Hans Reitzel forlag.

Thomas, William I. og Dorothy Swain Thomas (1928): *The child in America: Behavior problems and programs.* New York: Knopf.

Oversettelse til norsk fra de danske bøker er foretatt av Liv Finstad.